

SEMANTINIAI BŪDWARDŽIŲ DŪRINIAI (Mokslinių medicinos ir fizikos tekstų pagrindu)

BRONISLAVA MATULAITYTĖ

Morfologiškai motyvuotų dūrinių transformacija į sintaksines konstrukcijas, ypač žodžių junginius, siekiant nustatyti dūrinių vidinius santykius ir reikšmę, yra gana paplitęs metodas žodžių dūrybos tyrinėjimuose.

Dauguma motyvuotų būdvardžių dūrinių, kurių pirmuoju dėmeniu eina daiktavardis, vidiniais semantiniais santykiais ir reikšme atitinka pamatinius būdvardžių junginius, kurių priklausomasis dėmuo jungiasi prie pagrindinio su prielinksniu, lyginamuoju jungtuku *wie* arba linksniais: genitivu, dativu, akuzativu (plg. [Müller, 1961, p. 67; Lipka, 1967, p. 39–42; Siebert, 1968, p. 50–54; Fleischer, 1976, p. 242–246], pavyzdžiui: *zeitabhängig* – abhänglich von der Zeit; *insulinresistent* – resistent gegen Insulin; *Kirschkerngross* – (so) gross wie ein Kirschkern; *Pflegebedürftig* – der Pflege bedürftig; *menschenähnlich* – einem (dem) Menschen ähnlich; *Fingerlang* – einen Finger lang. Tačiau pasitaiko ir tokių dūrinių, kuriems sunku surasti pakaitą tarp būdvardžių junginių, pavyzdžiui: *temperaturvariabel*, *kreislaufstabil*, *amplitudenkonstant*, *magengesund*, *randscharf*. Straipsnio tikslas yra panagrinėti tokius dūrinius.

Šio tipo būdvardžių dūrinių reikšmę ir vidinius semantinius santykius galima perteikti dvejopai: 1) sakiniu, susidedančiu iš veiksnio, santykiujančio su pirmuoju dūrinio dėmeniu, jungties (*ist*, *sind*) ir vardinės tarinio dalies, kuri siejasi su antruoju dūrinio dėmeniu [Lipka, 1967, p. 37; Siebert, 1968, p. 54], pavyzdžiui:

...*frequenzstabile* Lasersignale [Physik, 1969, p. 24] – die Frequenz der Lasersignale ist stabil; die Lasersignale, deren Frequenz stabil ist;

2) daiktavardinio junginio, kurio pagrindinis dėmuo santykiu su pirmuoju dūrinio dėmeniu, o priklausomasis – su antruoju (plg. [Müller, 1961, p. 68]), pavyzdžiui: die Lasersignale mit stabiler Frequenz.

Dūrinių gretinimas su daiktavardiniais junginiais, einančiais postpoziciniu pažyminiu, atskleidžia ne tik dūrinio vidinius santykius ir reikšmę, bet kartu ir jo ryšį su pažymimuoju žodžiu. Atributiniame dūrinio ryšyje su žymimuoju daiktu dažniausiai glūdi savybiniai santykiai – dūriniu pažymimas vidinis priklausymas žymimajam daiktui, pavyzdžiui:

Bei 20 *nierengesunden* Patienten... [Zentralblatt, 1970, p. 1277]. Plg. – bei 20 Patienten mit gesunden Nieren.

...die *paritätsreinen* Kernzustände... [Physik, 1970, p. 413]. Plg. – die Kernzustände mit reiner Parität.

Rečiau atributiniam ryšyje su žymimuoju daiktu pasitaiko kitokie santykiai, pavyzdžiui, erdvės ar laiko:

...die Stabilität des Ferments gegenüber *lufttrockener* Lagerung [Acta, 1969, p. 175]. Plg. – die Stabilität des Ferments gegenüber Lagerung in trockener Luft.

Für den Spezialfall *zeitkonstanter* Ausdrücke... [Physik, 1971, p. 194]. Plg. – für den Spezialfall der Ausdrücke bei konstanter Zeit.

Kaip matome iš transformų, antruoju dūrinio dėmeniu nusakoma ypatybė, o pirmuoju – jos turėtojas. Tokie santykiai nebūdingi kitų struktūrinių tipų determinaciniams būvardžių dūriniams. Šiuose ypatybės turėtojas paprastai būna už dūrinio ribų.

H. J. Zibertas determinacinius būvardžių (dalyvių) dūrinius su pirmuoju dėmeniu daiktavardžiu priskiria prie tokių dūrinių, kurių pirmasis dėmuo priklauso nuo antrojo [Siebert, 1968, p. 77]. Mūsų nuomone, reikėtų patikslinti, kuriojo požiūriu – semantiniu ar formaliu gramatiniu – pirmasis nagrinėjamų dūrinių dėmuo priklauso nuo antrojo. Paprastai determinacinių būvardžių pirmasis dėmuo pažymi, papildo ar apibrėžia antrojo reikšmę, taigi yra semantiškai priklausomas, o analizuojamuose dūrinuose antrasis dėmuo santykiu su pirmuoju kaip šio pažymins [Müller, 1961, p. 68], todėl pirmasis dėmuo semantiniu požiūriu yra pagrindinis, o antrasis priklausomas. Tą patvirtina ir kitos tuos pačius atributinius santykius išreiškiančios konstrukcijos, vartojamos tekste žymėti tiems patiems tikrovės reiškiniams, pavyzdžiui:

Liegen *lunengleiche* Bogen vor, empfiehlt Kremer... [Zeitschrift, 1970, p. 917]. Plg.:

Nach Spaltung der mediastinalen Pleura stellen sich... zwei annähernd *gleichlumige* Aortbögen dar... [Zeitschrift, ten pat].

Dūrinys *lunengleich* semantiškai santykiu su priesagu vediniu *gleichlumig*, kurio baze eina daiktavardinis junginys *gleiche Lumen*, t. y. būvardis *gleich* pažymi daiktavardį *Lumen*.

Für die *stromschwache* positive Säule müssen Abweichungen von dieser Verteilung erwartet werden... Die bisherige mit einer Maxwell – Verteilung der Elektronengeschwindigkeiten entwickelte Theorie der *Schwachstromsäule* in Gasgemischen... [Annalen, 1970, p. 322].

Dūrinys *stromschwach* semantiškai santykiu su determinaciniu daiktavardžio dūrinio *Schwachstrom-*, kurio pirmasis dėmuo *Schwach* – pažymi antrojo *-strom* reikšmę.

...deshalb *nahtsicher* sind [Archiv, 1940, 417–418]. Plg.:

...welche eine *sichere Naht* zulässt [Archiv, ten pat].

Dūrinys *nahtsicher* atitinka daiktavardinį junginį su būvardiniu pažyminiu *eine sichere Naht*.

Būdamas pažyminiu, t. y. priklausomu dėmeniu, antrasis dėmuo for-

maliai gramatiškai yra pagrindinis, nes nulemia viso dūrinio priklausymą būdvardžių klasei, o kartu gramatinės kategorijas ir formas. Jeigu, pavyzdžiui, antruoju dėmeniu eina kokybinis būdvardis, dūrinys gali būti vartojamas vardinėje tarinio dalyje trumpąja forma, o būdvardis gali būti laipsniuojamas, pavyzdžiui:

Für grössere Stark-Verschiebung werden die Signale... immer *intensitäts-schwacher*... [Physik, 1969, p. 475].

Im Substanzvergleich war Methamphetamin durchgehend *wirkungsstärker* [Zeitschrift, 1975, p. 228].

Taigi matome, kad šiems dūriniams būdingas prieštaravimas tarp raiškos formos ir turinio. Tik savo forma jie yra būdvardžiai, o savo reikšme jie atitinka daiktavardinį junginį. Dūriniai tam tikra prasme panašūs į semantiškai santykinius būdvardžius, kadangi nusako žymimo daikto ypatybę ne tiesiogiai, o kitų daiktų santykiu. Jie reiškia ypatybę, priklausančią nuo žymimo daikto santykių su daiktais, pažymėtais pirmuoju dūrinio dėmeniu (plg. [Admoni, 1972, p. 152]).

Greta motyvuotų, gyvos, permatomos struktūros dūrinių pasitaiko ir idiomatickų, neturinių pakaito sintaksinėse konstrukcijose. Žinoma, kad viena svarbiausių dūrinio idiomatickumo priežasčių yra semantiniai poslinkiai: vieno kurio nors dėmens ar viso dūrinio perprasminimas. Dažnai nagrinėjamo tipo idiomatickų dūrinių vidiniai santykiai nesunkiai suvokiami, tarp viso dūrinio ir dėmenų reikšmių dar jaučiama sąsaja, pavyzdžiui: *geistesschwach, lebensschwach, gemütskrank, folgerichtig*. Tačiau semantiniai poslinkiai nėra vienintelė dūrinių idiomatickumo priežastis. Žodžių dūrybos modelis gali turėti daugiau išgalių negu atitinkamas žodžių junginių modelis. Žodžių dūrybos modelis gali perteikti tokius santykius, kurie žodžių junginyje pareikalautų platesnių paaiškinimų (o ne vien tik tarnybinių žodelių), sujungiant pilnareikšmius elementus. Dūrinys susidaro „pasinaudodamas teise“ materialiai neišreikšti to, kas turėtų būti išreikšta žodžių junginyje. Taip atsiranda struktūrinis dūrinio idiomatickumas, kuris gali būti susijęs arba nesusijęs su vieno ar abiejų dėmenų perprasminimu [Мешков, 1976, p. 193; 1972, p. 182–183]. Struktūrinis idiomatickumas būdingas vadinamiesiems eliptiniams dūriniams (apie eliptinius dūrinius žr. [Lipka, 1967, p. 37; Siebert, 1968, p. 42–43, 77, 114]).

Semantiškai perprasminėti dūriniai mūsų medžiagoje aptinkami retai, o eliptiniai – gana dažnas reiškinys.

Taip, pavyzdžiui, dūrinio *frequenzmodulierbar* semantiką žodžių junginyje extern modulierbarer HF-Generator [Physik, 1971, p. 197] negalima perteikti sakiniu, susidedančiu iš veiksmio, jungties ir vardinės tarinio dalies arba atitinkamu daiktavardinio junginiu, o tik sakiniu su platesniais paaiškinimais: HF-Generator, dessen Frequenz im Takt einer extern angelegten Wechselspannung geändert wird. Plg. analogiškus pavyzdžius:

...durch Verwendung von... einer *phasenrichtigen* Gleichrichtung [Physik,

1970, p. 91] – von einer Gleichrichtung, bei der die Phase richtig wiedergegeben wird.

...kleine *chromatindichte* Kerne... [Acta, 1968, p. 51] – kleine Kerne, deren Chromatin dicht gelagert ist.

...im *karboxyterminalen* Tetrapeptid [Zeitschrift, 1970, p. 331] – im Tetrapeptid mit Karboxylgruppe in terminaler Stellung.

Šis struktūrinis dūrinių tipas vokiečių kalboje atsiradęs dar neseniai (plg. [H. Paul, 1920, p. 7]). Jis suteikia platesnes galimybes žodžių dūryboje dalyvauti vienvalenčiams būdvardžiams, t. y. tokiems, kurie turi tik semantiškai būtina valentingumą požymio turėtojui. Antruoju dėmeniu paprastai eina vienvalenčiai būdvardžiai (vienvalenčiai dūrinyje pavartota reikšmė), pavyzdžiui: *elektronenlicht* (būdvardis *dicht* pavartotas reikšmė „eng beinander“), *löffelvoll* („ganz gefüllt“), *wandfest* („haltbar“), *phaseneempfindlich* („schnell reagierend“), *muskelstark* („kräftig“), *wasser austauschintensiv* („kräftig“, „stark“). Požymio turėtojas, kaip jau minėta, nusakomas pirmuoju dėmeniu.

Šitokių dūrinių vartojimas mokslo kalboje siejasi su tendencija, būdinga mokslo ir technikos kalbai – perteikti informaciją kondensuotai. Paprastai parenkamos tokios konstrukcijos, kurios yra trumpesnės, glaustesnės, kuriose ryšys tarp elementų glaudesnis. Šis ryšys juo glaudesnis, juo mažiau esama gramatinių elementų [Beneš, 1966, p. 30]. Žodžių dūryba gerokai prisideda prie sintaksinių konstrukcijų supaprastinimo, kadangi sumažėja eksplisitiškai išreiktų sakinio dalių skaičius [Grimm, 1968, p. 215]. Ypač didelių ekonominių efektyvumu pasižymi eliptiniai dūriniai. Žodžių dūryba turi taip pat ir neigiamų pusių. Kadangi tarp dūrinio dėmenų sintaksiniai santykiai nėra formaliai išreikšti, nukenčia aiškumas. Taip, pavyzdžiui, dūriniuose su tuo pačiu būdvardžiu antrajame dėmenyje gali slypėti skirtingi vidiniai semantiniai santykiai, plg. *strohtrocken* – (so) trocken wie Stroh, *lufttrocken* – die Luft ist trocken; *krebsanfällig* – anfällig gegen Krebs, *halsanfällig* – der Hals ist anfällig; *strahlenempfindlich* – empfindlich gegen die Strahlen, *magenempfindlich* – der Magen ist empfindlich. Suvokti tokių dūrinių reikšmę padeda realios tikrovės faktų žinojimas, kalbinė situacija arba kontekstas [Müller, 1961, p. 67; Morciniec, 1964, p. 97; Fleischer, 1976, p. 57, 86 ir sek.].

ZU EINEM STRUKTURSEMANTISCHEN TYP DER ADJEKTIVISCHEN KOMPOSITA MIT EINEM SUBSTANTIV ALS ERSTER KONSTITUENTE

B. M A T U L A I T Y T Ė

Zusammenfassung

Im Aufsatz wird ein Strukturtyp der adjektivischen Komposita mit einem Substantiv als erster Konstituente unter dem Aspekt der Semantik und der semantisch-syntaktischen Beziehungen zwischen den Gliedern behandelt. Es wird auch das Verhältnis der Komposita zum Bezugssubstantiv untersucht.

Die Komposita lassen sich in syntaktische Konstruktionen folgender grammatischer Struktur überführen: Subjekt + Kopula + Prädikativ oder Präposition + Adjektiv + Substantiv: der *lebergesunde* Patient – die Leber des Patienten ist gesund; der Patient mit gesunder Leber. Wenn das zweite Glied formal grammatisch auch ein führendes Glied ist, so ist es semantisch dem ersten Glied untergeordnet. Im Gegensatz zu anderen Komposita desselben morphematischen Typs bestimmt bei diesem Komposita das zweite Glied das erste.

LITERATŪRA

- Admoni, 1972 – Admoni W. Der deutsche Sprachbau. – Leningrad, 1972.
Beneš, 1966 – Beneš E. Syntaktische Besonderheiten der deutschen wissenschaftlichen Fachsprache //Deutsch als Fremdsprache, 1966. – H. 3.
Fleischer, 1976 – Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1976.
Grimm, 1968 – Grimm H.-J. Zur Synonymie der Wortbildung des deutschen Adjektivs //Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität. – Leipzig, 1968.
Lipka, 1967 – Lipka L. Wasserdicht und grasgrün. Zwei Wortbildungstypen der deutschen Gegenwartssprache //Muttersprache, 1967. – H. 2.
Morciniec, 1964 – Morciniec N. Die nominalen Wortzusammensetzungen in den westgermanischen Sprachen. – Wrocław, 1964.
Müller, 1961 – Müller E., Müller W. Wortbildung .. Ausdruck der Zeit //Muttersprache, 1961. – H. 3.
Paul H. – Paul H. Deutsche Grammatik. – Halle (Saale), 1920. – Bd. 5.
Siebert, 1968 – Siebert H.-J. Zur Wortbildung des zusammengesetzten Adjektivs in der deutschen Sprache der Gegenwart. Diss. – Leipzig, 1968.
Мешков, 1972 – Мешков О. Д. Сложные слова типа air-free в английской научной и публицистической литературе (к вопросу о „теории соотносительности сложных слов и словосочетаний“) //Преподавание иностранных языков и его лингвистические основы. – М., 1972.
Мешков, 1976 – Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. – М., 1976.

ŠALTINIAI

- Acta, 1968, 1969 – Acta histochemica //Zeitschrift für histologische Topochemie. – Jena, 1968, 1969.
Annalen, 1970 – Annalen der Physik. – Leipzig, 1970.
Archiv, 1940 – Archiv für klinische Chirurgie. – Berlin, 1940.
Innere, 1970, 1975 – Zeitschrift für die gesamte Innere Medizin und ihre Grenzgebiete. – Leipzig, 1970, 1975.
Zeitschrift, 1969, 1970, 1971 – Zeitschrift für Physik. – Berlin, 1969, 1970, 1971.
Zentralblatt, 1970 – Zentralblatt für Chirurgie. – Leipzig, 1970.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Vokiečių filologijos katedra

Įteikta
1985 m. gruodžio mėn.